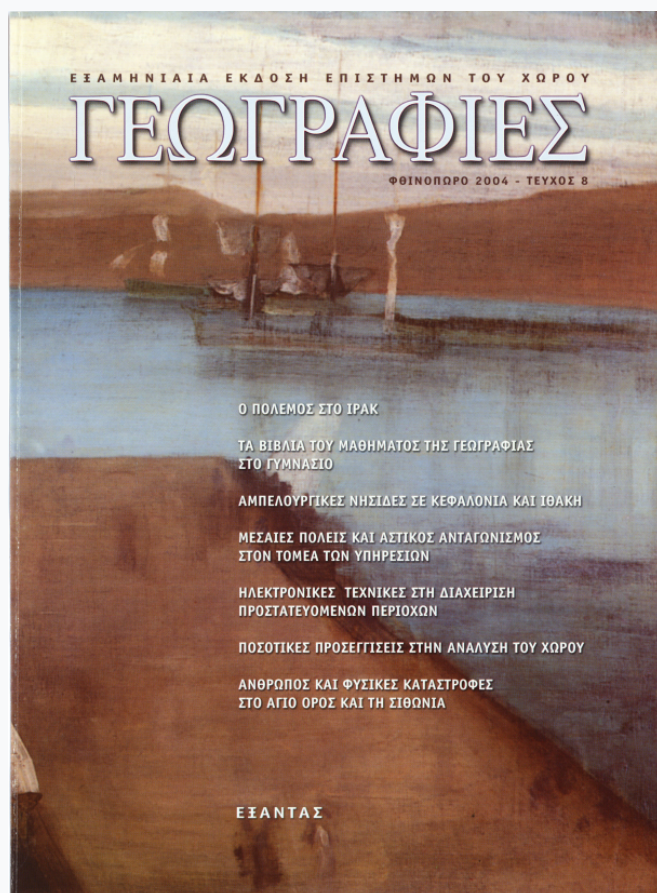

Γεωγραφίες

Αρ. 8 (2004)

Γεωγραφίες, Τεύχος 8, 2004

ΤΟ ΒΗΜΑ ΤΩΝ ΦΟΙΤΗΤΩΝ

-

Τ Ο Β Η Μ Α Τ Ω Ν Φ Ο Ι Τ Η Τ Ω Ν

ΤΟΠΙΚΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΣΤΟ ΔΗΜΟ ΠΡΕΒΕΖΑΣ:
Ο ΚΛΑΔΟΣ ΤΩΝ ΥΔΑΤΟΚΑΛΙΕΡΓΕΙΩΝ*

Ελβίρα Γκουργκούλη

Συχνά λέγεται ότι ζούμε σε μια εποχή που κυριαρχείται από παγκόσμιες δυνάμεις: ο πολιτισμός, η κοινωνία, η πολιτική, ακόμη και η καθημερινή ζωή, περνούν μια νέα φάση διεθνοποίησης: είναι μια νέα τάση του φαινομένου που ο Μαρξ είχε κάποτε αποκαλέσει «εκμηδένιση του χώρου από το χρόνο». Σ' αυτό το πλαίσιο «της παγκόσμιας ενοποίησης» το «τοπικό» μοιάζει να έχει χάσει τη σημασία του. Η μικροκοινωνία και ο χώρος της πολλοί πιστεύουν ότι έχει ξεπεραστεί, ότι έχει χάσει τη σημασία της, ενώ, από την άλλη μεριά, οι παγκόσμιες δυνάμεις και ο παγκόσμιος χώρος αποτελούν τη σύγχρονη δυναμική εξέλιξη. Όμως το τοπικό μπορεί να είναι αδύναμο, αλλά είναι ταυτόχρονα και όμορφο. Στο καίριο ερώτημα που εγείρεται: «Θα καταφέρουν οι τοπικές κοινωνίες να επεξεργαστούν και να υιοθετήσουν μια δική τους στρατηγική ανάπτυξης που να απορρέει από τις ιδιαίτερες ανάγκες τους ή θα παραμείνουν αμέτοχοι παρατηρητές της δυναμικής πολλαπλών εξελίξεων που δεν φαίνονται ιδιαίτερα ευοίωνες στο σύνολό τους;», εμείς πιστεύουμε και απαντάμε ότι οι πιθανότητες είναι ανοιχτές, το ίδιο και οι οριζόντες δράσης.

1. Στόχοι εργασίας

Στην περίπτωση της Πρέβεζας διακρίνουμε μια περιθωριοποιημένη πε-

ριφέρεια και μια τοπική κοινωνία που προσπαθεί να προωθήσει τη δική της ανάπτυξη, διαθέτοντας έναν πολύ βασικό φυσικό συντελεστή παραγωγής, το υδάτινο στοιχείο του Αμβρακικού Κόλπου. Η ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού έχει σημαντικές δυνατότητες ανάπτυξης με αξιοποίηση των φυσικών πόρων της. Παράλληλα, ο κόλπος είναι ένας από τους σημαντικότερους βιότοπους στην Ελλάδα και προστατεύεται από τη διεθνή σύμβαση Ramsar. Όσο για τον κλάδο των υδατοκαλιεργειών, αποτελεί πλέον για τη χώρα μας ένα σημαντικό τομέα της πρωτογενούς παραγωγής με τεχνικές, οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις. Στον Αμβρακικό δραστηριοποιούνται αρκετές μονάδες πάχυνσης ψαριών, και ίσως είναι ο μοναδικός κλάδος στην περιοχή που βρίσκεται σε ανάπτυξη.

Συνεπώς, βασικός στόχος αυτής της πτυχιακής εργασίας υπήρξε η διερεύνηση της σχέσης των υδατοκαλιεργειών με την τοπική ανάπτυξη, σε μια αναπτυσσόμενη περιοχή, όπως είναι η Πρέβεζα, παραδοσιακά αγροτική και παραδοσιακή ως προς την κοινωνική της δομή. Έτσι, επιδιώξαμε την κατανόηση της λειτουργίας τους σε τοπικό επίπεδο. Ειδικότερα, το ερευνητικό αντικείμενο ήταν η επίδραση των υδατοκαλιεργειών στην απασχόληση, το εισόδημα, οι διασυνδέσεις που αναπτύσσονται με την τοπική κοινωνία καθώς επίσης και τα πολλαπλασιαστικά αποτελέ-

σματα που δημιουργούν. Προσπάθειά μας ήταν να κατανοήσουμε αν και κατά πόσον μεσαίες επιχειρήσεις, όπως είναι οι υδατοκαλιεργείες, μπορούν να χρησιμοποιήσουν και να εκμεταλλευτούν τις πρώτες ύλες της περιοχής, μέσα στα πλαίσια της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και να απορροφήσουν τη διαθέσιμη ειδικευμένη και ανειδίκευτη εργατική δύναμη, μειώνοντας την ανεργία.

Η ανίχνευση των αρνητικών οικονομικών συμπεριλαμβανόταν επίσης στους στόχους μας, γιατί εννοούμε ολοκληρωμένη «την ανάπτυξη που ικανοποιεί τις ανάγκες της παρούσας γενιάς, χωρίς να εμποδίζει την ικανότητα των μελλοντικών γενεών να ικανοποιήσουν τις ανάγκες και τους στόχους τους»,¹ και ακόμη «την ανάπτυξη που βελτιώνει την ποιότητα της ανθρώπινης ζωής κινούμενη μέσα στα πλαίσια της φέρουσας ικανότητας των οικοσυστημάτων που την υποστηρίζουν».² Πεποίθησή μας είναι ότι ο άνθρωπος έχει το δικαίωμα σε μια παραγωγική ζωή, σε αρμονία με το κοινωνικό του περιβάλλον αλλά και τη φύση. Είναι μια ανθρωποκεντρική θεώρηση της ανάπτυξης που αναδεικνύει επιπλέον τις ιδιαιτερότητες της κάθε περιοχής. Παραπέμπουμε γι' αυτό στον ίδιο τον ορισμό της βιώ-

* Διπλωματική εργασία, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, 2003. Επιβλέπων: Κωστής Χατζημυχάλης.

1. Αναφορά Brundtland (WCED 1987).

2. *Caring for the Earth* (IUCN 1991).

σιμης ανάπτυξης, που, σύμφωνα με την Brundtland, η δύναμή του βρίσκεται στην ασάφειά του. Σημαίνει δηλαδή διαφορετικά πράγματα για διαφορετικούς ανθρώπους. Δεν διατυπώσαμε προτάσεις, δεν προτείνουμε λύσεις. Μόνο κάποιες παρατηρήσεις που ίσως φανούν χρήσιμες για περαιτέρω έρευνα του θέματος.

2. Δομή-μεθοδολογία

Σχετικά με τη δομή της εργασίας, αναφέρουμε πως αυτή αποτελείται από έξι κεφάλαια, εκ των οποίων τα δύο τελευταία αποτελούν το ερευνητικό μέρος.

Στα τέσσερα πρώτα κεφάλαια επιχειρήσαμε μια επισκόπηση των κυριότερων θεωριών για την ανάπτυξη, καθώς και των αποτελεσμάτων που είχαν αυτές στον ευρύτερο χώρο αλλά και πώς επηρέασαν τα πράγματα στην Ελλάδα. Σταθήκαμε στους όρους ανάπτυξη, περιφερειακή - τοπική - βιώσιμη ανάπτυξη, γιατί στόχος μας ήταν να δούμε τις υδατοκαλλιέργειες από την πλευρά της βιώσιμης ανάπτυξης, που τη θεωρούμε «ολοκληρωμένη ανάπτυξη». Στη συνέχεια παρουσιάσαμε την ευρύτερη περιοχή του Αμβρακικού Κόλπου στην οποία εντάσσεται και η Πρέβεζα, όπου χωροθετούνται οι υδατοκαλλιέργειες. Ειδικό βάρος δώσαμε στους συντελεστές παραγωγής που υπάρχουν στον Αμβρακικό, καθώς πιστεύουμε ότι η «ορθολογική» διαχείριση αυτών οδηγεί σε επιθυμητά αποτελέσματα ανάπτυξης στην ευρύτερη περιοχή της οικολογικής ενότητας του Αμβρακικού. Αναλύσαμε επίσης τα βασικά κοινωνικά, οικονομικά, πολιτισμικά και περιβαλλοντικά χαρακτηριστικά του Δήμου Πρέβεζας, κάνοντας μια «χωρική» προσέγγιση του θέματος, γιατί πιστεύουμε ότι δεν υπάρχει τίποτε ξέχωρο από

την κοινωνία και τις πολιτικές συγκρούσεις που λέγεται «χώρος». Τέλος, γίνεται μια παρουσίαση του κλάδου, των υδατοκαλλιεργειών σε επίπεδο χώρας όσον αφορά στην απασχόληση, τις εισαγωγές-εξαγωγές, την προσφορά-ζήτηση, την ανταγωνιστικότητα κ.ά. ώστε να συγκρίνουμε κάποια από τα στοιχεία αυτά με την επιτόπια έρευνα.

Στο πέμπτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η επιτόπια έρευνα, η οποία περιλαμβάνει ανάλυση της δραστηριότητας των υδατοκαλλιεργητών στην εν λόγω περιοχή. Για την εργασία χρησιμοποιήθηκαν δευτερογενείς πηγές (ελληνική και διεθνής βιβλιογραφία) και πρωτογενείς πηγές (επιτόπια έρευνα). Επιλέξαμε αυτό το συνδυασμό για να κατανοήσουμε όσο το δυνατόν καλύτερα τις συνθήκες που επικρατούν στις υδατοκαλλιέργειες και τη σχέση τους με τον τόπο όπου βρίσκονται. Για τη συλλογή στοιχείων ήρθαμε σε επαφή με τις μονάδες, την ETANAM (Εταιρεία Ανάπτυξης Αμβρακικού), την εποπτεία Αλιείας, τη Στατιστική Υπηρεσία, τη Νομαρχία, τη Διεύθυνση Γεωργίας, τον αλιευτικό συνεταιρισμό Πρέβεζας. Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι συνδυασμός των απαντήσεων των ερωτηματολογίων που δόθηκαν στις επιχειρήσεις με τις γνώμες αρμοδίων φορέων μέσα από προσωπικές συνεντεύξεις. Η ανάλυση που έγινε είναι χωρισμένη σε ενότητες που αφορούν τα γενικά χαρακτηριστικά των μονάδων υδατοκαλλιέργειας, τη χωροθέτηση και το χώρο παραγωγής των επιχειρήσεων, τις προμήθειες, μεταφορές και αγορές των προϊόντων, το εργατικό δυναμικό και, τέλος, τους φορείς και τις υπηρεσίες εξυπηρέτησης των επιχειρήσεων.

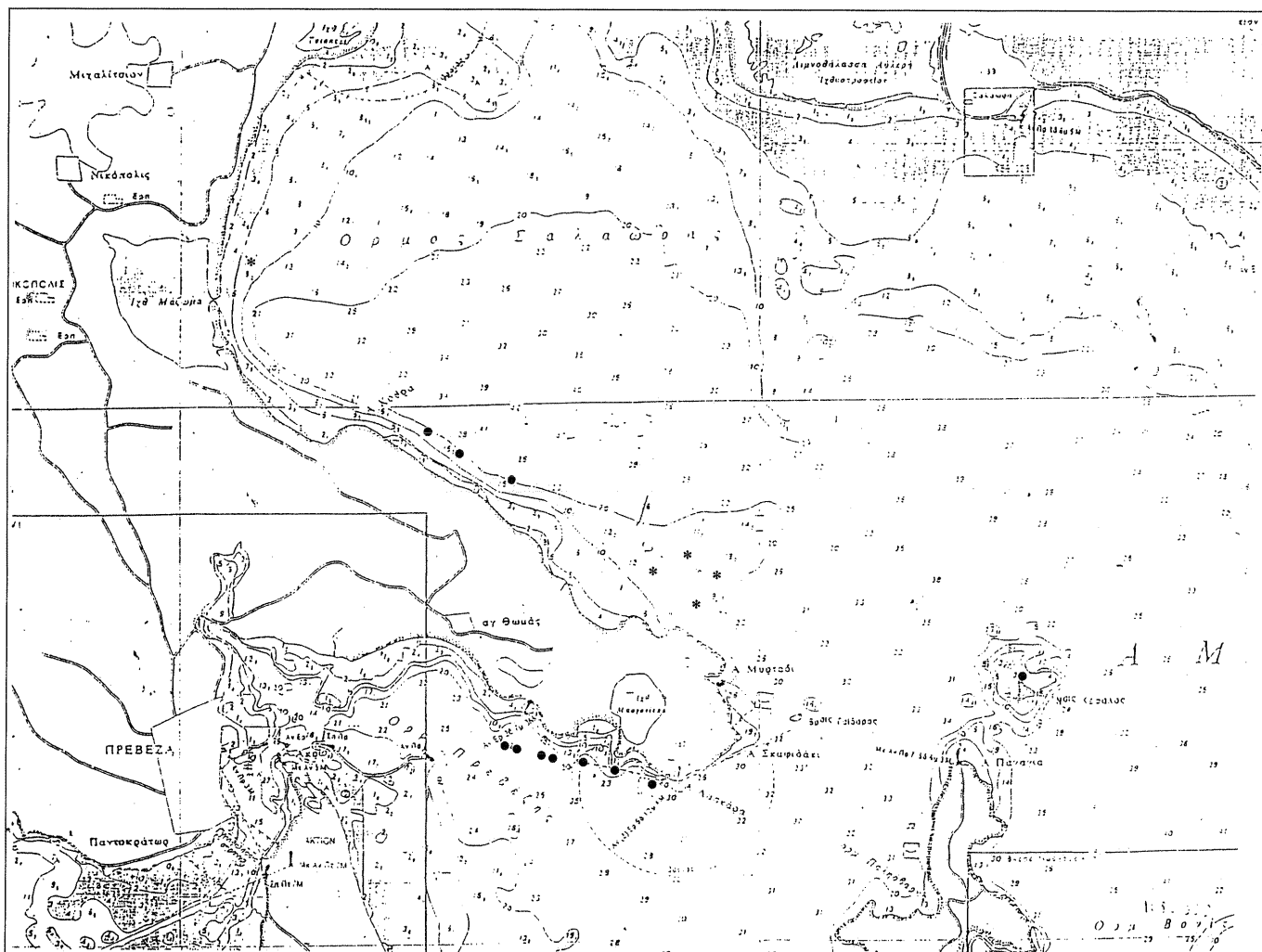
Η εργασία ολοκληρώνεται με συμπεράσματα σχετικά με τη συμβολή των υδατοκαλλιεργειών στην τοπική ανάπτυξη του Δήμου και τις τυχόν

αρνητικές οικονομίες που αυτές δημιουργούν.

Όσον αφορά την έρευνα, ερωτηματολόγια δόθηκαν σε όλες τις μονάδες υδατοκαλλιέργειας που δραστηριοποιούνται στην περιοχή, δεδομένου ότι ο αριθμός αυτών είναι μικρός (δέκα). Έγινε δηλαδή πλήρης απογραφή των επιχειρήσεων. Οι συνεντεύξεις που μας παραχώρησαν ο διευθυντής της ETANAM και η διευθύντρια της Εποπτείας Αλιείας αφορούσαν τα χαρακτηριστικά των επιχειρήσεων, το καθεστώς που επικρατεί στην περιοχή σχετικά με τις μονάδες, τις συνθήκες μέσα στις οποίες αυτές αναπτύχθηκαν. Σκοπός επίσης ήταν να πάρουμε τη γνώμη των αρμοδίων φορέων σχετικά με την όλη παρουσία των μονάδων στην περιοχή, τη μελλοντική τους πορεία αλλά και την προσφορά τους στην τοπική ανάπτυξη.

3. Η δυναμική του κλάδου των υδατοκαλλιεργειών στην Ελλάδα

Οι υδατοκαλλιέργειες αποτελούν σήμερα έναν από τους πιο δυναμικούς και ραγδαία αναπτυσσόμενους κλάδους της ελληνικής οικονομίας, και ειδικότερα της πρωτογενούς παραγωγής. Η ανάπτυξη του κλάδου οφείλεται αφενός στις ιδανικές για εκτροφή ευρύαλων ψαριών γεωμορφολογικές και κλιματολογικές συνθήκες του ελληνικού χώρου και αφετέρου στις επιδοτήσεις της Ε.Ε., που έδωσαν σημαντική ώθηση στον κλάδο. Λιγότερο δε, θα λέγαμε, στην με την πάροδο του χρόνου αποκτημένη τεχνογνωσία. Αν προσθέσουμε σε αυτά την άνοδο του βιοτικού επιπέδου, την έντονη προβολή της αξίας της μεσογειακής δίαιτας, τις περιβαλλοντικές ανησυχίες για τη δραματική υποβάθμιση της παραγωγικότητας των

θαλασσών και το διαρκώς αυξανόμενο κόστος της αλιείας, θα έχουμε το «παζλ» των παραμέτρων που οδηγούν τις υδατοκαλλιέργειες, από άγνωστη δραστηριότητα πριν μερικά χρόνια, σε ένα δυναμικό κλάδο της ελληνικής οικονομίας, κατέχοντας την πρώτη θέση και με διαφορά σε ευρωπαϊκό επίπεδο.

Στην Ελλάδα υπολογίζεται ότι το 2000 λειτουργούσαν 615 μονάδες, εκ των οποίων οι 282 είναι θαλάσσιες υδατοκαλλιέργειες που εκτρέφουν τσιπούρα και λαβράκι. Η ταχεία ανάπτυξη των ελληνικών υδατοκαλλιεργειών, ιδιαίτερα των θαλάσσιων, ξεκίνησε στα μέσα της δεκαετίας του 1980 και συνεχίζεται μέχρι και σήμερα, με επίπεδο παραγωγής που εκπι-

μάται στο 40% περίπου της μεσογειακής παραγωγής προϊόντων υδατοκαλλιέργειας (50.000 τόνοι περίπου). Ποσοστό 27% των μονάδων είναι εγκατεστημένο στη Στερεά Ελλάδα, 20% στην Πελοπόννησο και Εύβοια, και ακολουθούν οι περιοχές της Δωδεκανήσου και των νησιών του Ιονίου. Ο αριθμός των άμεσα απασχολούμενων στον τομέα των υδατοκαλλιεργειών ανήλθε στην Ελλάδα στα 6.564 άτομα για το 2000, σε μόνιμες θέσεις εργασίας, ιδιαίτερα σε απομακρυσμένες περιοχές όπου δεν υπάρχουν άλλες εναλλακτικές ευκαιρίες απασχόλησης, ενώ ταυτόχρονα υπάρχει και ένας μεγαλύτερος αριθμός έμμεσα απασχολούμενων, που ανέρχεται σε περισσότερα από 8.500 άτομα.

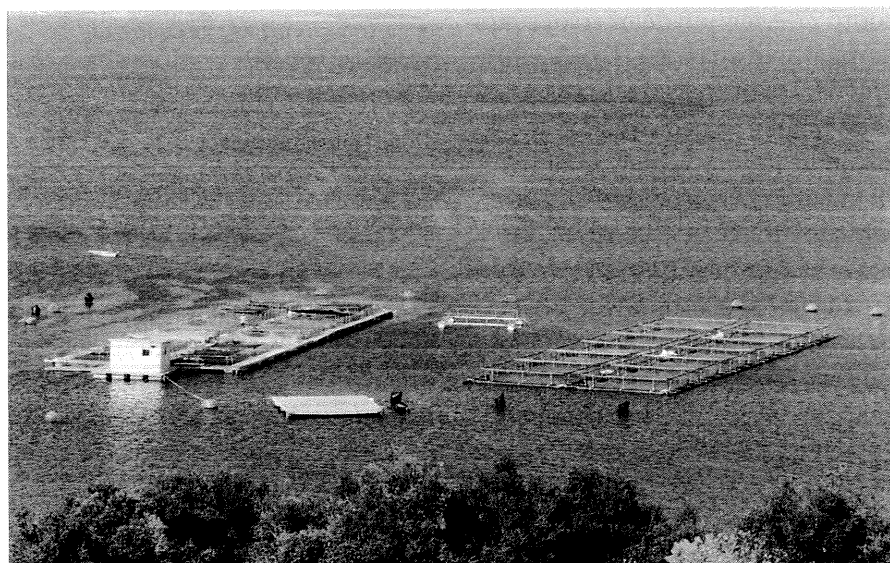
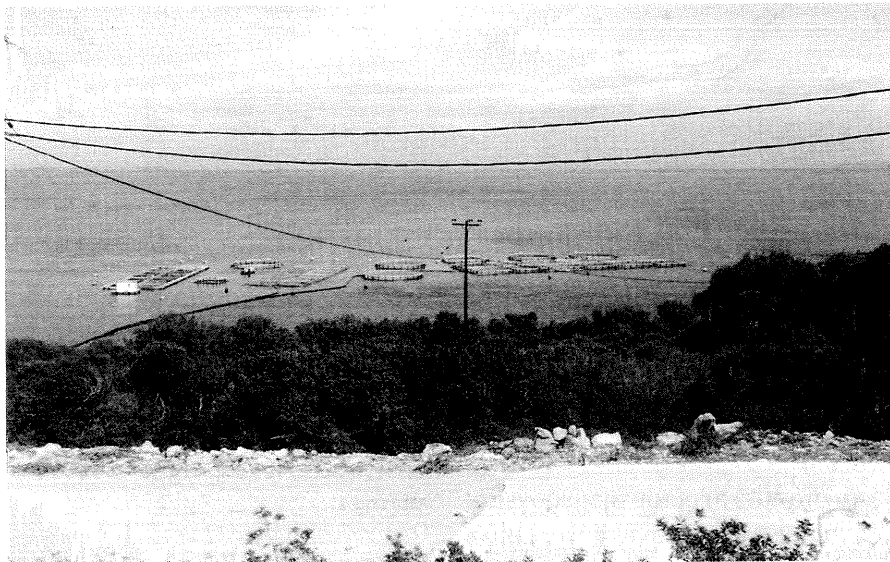
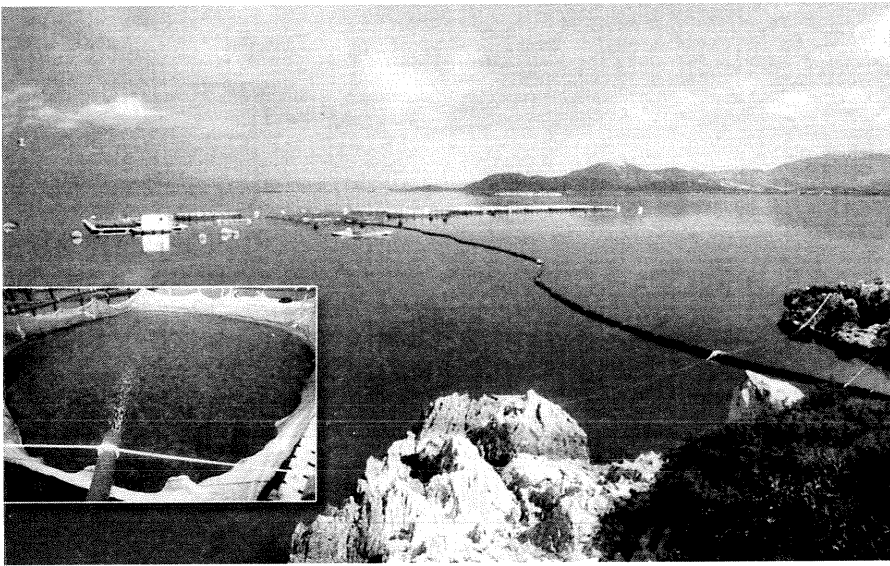
Χάρτης 1.

Γεωγραφική κατανομή των μονάδων υδατοκαλλιέργειας Πρέβεζας

- μονάδες εντατικής καλλιέργειας ευρύαλων ψαριών
- * μυδοκαλλιέργεια

Πηγή: Επιτόπια έρευνα

Οι εξελίξεις των τελευταίων χρόνων δείχνουν ότι από το σύνολο της ελληνικής παραγωγής τσιπούρας και λαβρακιού το 75% περίπου εξάγεται στις αγορές του εξωτερικού, ενώ το υπόλοιπο της παραγωγής καταναλώνεται στην εγχώρια αγορά. Η εισροή συναλλάγματος από αυτές τις εξαγωγές ξεπέρασε το 1997 τα 40 δισ. δραχμές. Το μεγαλύτερο μέρος των εξα-

γωγών κατευθύνεται προς την Ιταλία, ενώ ένα μεγάλο μέρος προωθείται προς τις αγορές της Ισπανίας, της Βρετανίας, της Γαλλίας, της Αυστρίας, του Βελγίου και της Γερμανίας. Επιπρόσθετα, οι βαλκανικές χώρες, η Ρωσία καθώς επίσης και χώρες της Αφρικής και της Ασίας αποτελούν τις νέες αγορές-στόχους για τις ελληνικές επιχειρήσεις υδατοκαλλιέργειας. Σημειωτέον ότι η ζήτηση, τόσο η εγχώρια όσο και η εξωτερική, έχει αυξηθεί τα τελευταία χρόνια, και γιατί το καταναλωτικό κοινό έχει πειστεί για την ποιότητα και τη διατροφική αξία των εκτροφόμενων ψαριών, και γιατί προμηθεύεται φρέσκα ψάρια σε χαμηλές τιμές. Παρ' όλα αυτά όμως, η ζήτηση παραμένει υποτονική, σε αντίθεση με την αυξημένη παραγωγή, δημιουργώντας πρόβλημα ρευστότητας σε αρκετές επιχειρήσεις, ιδιαίτερα μικρομεσαίες. Πληρώνει δηλαδή και ο κλάδος των υδατοκαλλιεργειών το βαρύ φορτίο της άναρχης ανάπτυξης, όπως και πολλοί άλλοι κλάδοι της ελληνικής οικονομίας. Οι επιδοτήσεις που δόθηκαν τα προηγούμενα χρόνια συντήρησαν και ανέπτυξαν πολυάριθμες μονάδες, με αποτέλεσμα να υπάρχει υπερπροσφορά προϊόντων.

Συμπερασματικά, η κατάσταση σήμερα έχει ως εξής: από τη μια υπάρχουν οι μεγάλες εταιρείες, που ενισχύουν συνεχώς τη θέση τους μέσω εξαγορών μικρότερων μονάδων ή τη δημιουργία νέων, και από την άλλη βρίσκονται οι μικρότερες εταιρείες του κλάδου, που αδυνατούν να παρακολουθήσουν τις ραγδαίες εξελίξεις της οικονομίας και να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα. «Οι συνενώσεις, οι συγχωνεύσεις ή οι συνεργασίες είναι αναγκαίες, προκειμένου όσες επιχειρήσεις το επιθυμούν να γίνουν ανταγωνιστικές και να ανταποκριθούν στα νέα δεδομένα», επισημαίνουν παράγοντες της αγοράς.

4. Συντελεστές ανάπτυξης των υδατοκαλλιέργειών στον Αμβρακικό

Οι υδατοκαλλιέργειες αποτελούν πλέον και για το Ν. Πρέβεζας ένα σημαντικό τομέα της πρωτογενούς παραγωγής, με οικονομικές αλλά και κοινωνικές διαστάσεις. Στο Ν. Πρέβεζας υπάρχουν δέκα μονάδες πάχυνσης ευρύαλων ψαριών και πέντε μυδοκαλλιέργειες. Αντικείμενο της εργασίας ήταν οι εντατικής μορφής καλλιέργειες, και γι' αυτό η έρευνά μας περιορίστηκε στις δέκα μονάδες, οι οποίες είναι όλες μεσαιές επιχειρήσεις, με βάση τον αριθμό των απασχολούμενων αλλά και με βάση τον ετήσιο «τζίρο», ανώνυμες εταιρείες και όλες σχετικά νέες: η παλαιότερη δημιουργήθηκε το 1989. Οι κάτοχοί τους στην πλειοψηφία είναι κάτοικοι της Πρέβεζας και εκτρέφουν τσιπούρα και λαβράκι, ενώ στόχος τους είναι να εμπλουτίσουν την παραγωγή με νέα είδη, όπως μυτάκι, κέφαλο κ.ά. Σημειωτέον ότι όλες δραστηριοποιούνται στον Αμβρακικό Κόλπο. Δεν είναι διόλου τυχαίο ότι η ανάπτυξη των υδατοκαλλιέργειών έλαβε χώρα στον κόλπο του Αμβρακικού. Η επιλογή έχει να κάνει με τις βιολογικές και φυσικοχημικές παραμέτρους του θαλάσσιου οικοσυστήματος που ευνοούν την ανάπτυξη των ψαριών. Οι απαιτούμενοι φυσικοί πόροι για όλα τα είδη της υδατοκαλλιέργειας, που έχουν αναπτυχθεί μέχρι σήμερα διεθνώς και τα οποία έχουν καλές προοπτικές διάθεσης, βρίσκονται εν αφθονία στον Αμβρακικό. Θα πρέπει ακόμη να σημειωθεί ότι σημαντικό ρόλο στην αξιοποίηση των πλούσιων φυσικών πόρων αναμένεται να διαδραματίσουν τα σημαντικά έργα υποδομής από την πλευρά της πολιτείας, τα περισσότερα από τα οποία βρίσκονται ήδη στο στάδιο ολοκλή-

ρωσης (ο ιχθυογεννητικός σταθμός Πωγωνίτσας και η Ιχθυόσκαλα Πρέβεζας είναι δύο από αυτά). Μέσα σε όλα αυτά πρέπει να τονιστεί και ο καθοριστικός ρόλος που διαδραματίζουν οι δρόμοι και τα συστήματα μετακινήσεων και επικοινωνιών. Ξεκινώντας από τη γενική παρατήρηση ότι η συνεκτικότητα, η πυκνότητα και η μορφή του δικτύου είναι ανάλογη με το επίπεδο ανάπτυξης μιας χώρας, και ακόμη ότι επηρεάζει και επηρεάζεται από το βαθμό ανάπτυξης, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι στην περιοχή υπάρχει ένα σχετικά ανεπτυγμένο δίκτυο συγκοινωνιών και επικοινωνιών, με έμφαση κυρίως στα χερσαία μέσα, ενώ λιγότερο ανεπτυγμένα είναι τα θαλάσσια και τα εναέρια. Ήδη έχει τελειοποιηθεί και λειτουργεί η γέφυρα του Ακτίου, που ενώνει την Πρέβεζα με την Αιτωλοακαρνανία, και βρίσκεται σε εξέλιξη ο οδικός άξονας της Εγνατίας, που τη συνδέει με τη βορειοδυτική Ελλάδα. Η βελτίωση των αυτοκινητοδρόμων και η δημιουργία νέων σε συνδυασμό με το οικιστικό δίκτυο (η Πρέβεζα έχει το πλεονέκτημα να διαθέτει λιμάνι) επηρεάζουν θετικά την οικονομική ανάπτυξη της περιοχής και επομένως και τις υδατοκαλλιέργειες, υπό την έννοια στενά και μόνο της οικονομικής μεγέθυνσης. Αν λάβουμε όμως υπόψη μας ότι η οικονομική ανάπτυξη είναι όρος ευρύτερος από την οικονομική μεγέθυνση, τότε, πέρα από τις περιβαλλοντικές επιβαρύνσεις που αναμένονται με την υλοποίηση αυτών των έργων (ατμοσφαιρική ρύπανση, αλλοίωση του τοπίου – χαρακτηριστικό είναι π.χ. ότι με τη σήραγγα του Ακτίου υποβαθμίστηκε ένα από τα ωραιότερα τοπία της Πρέβεζας – διάσπαση της ενότητας των ορεινών οικοσυστημάτων), τα οφέλη για την τοπική οικονομία με την ευρύτερη έννοια είναι αμφίβολα. Γιατί το αποτέλεσμα δεν θα εί-

ναι μόνο το φτωχότερο και τραυματισμένο περιβάλλον, αλλά και μια συνεχής διερεύνηση του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, του οποίου η κινητήρια δύναμη δεν είναι άλλη από τη δημιουργία των όρων για τη μελλοντική επέκτασή του.³

Πέραν όμως αυτού, ας μην υποτιμήσουμε την παράδοση που υπάρχει στην περιοχή: ο Αμβρακικός ήταν και είναι ένας ψαρότοπος και οι κάτοικοι της περιοχής ασχολούνται από παλιά με την αλιεία. Ευνοϊκό επίσης παράγοντα για την ανάπτυξη των ιχθυοκαλλιέργειών αποτελεί η ελάττωση των αποθεμάτων των ιχθυοπληθυσμών του Αμβρακικού. Παρά την έλλειψη ερευνητικών και στατιστικών δεδομένων, υπάρχουν ενδείξεις για έντονη τάση μείωσης κατά την τελευταία εικοσαετία, και είναι γεγονός ότι σήμερα η προσφορά δεν επαρκεί να καλύψει τις τοπικές ανάγκες της αγοράς. Η υπεραλίευση καθώς επίσης και η περιβαλλοντική υποβάθμιση θεωρούνται οι πιθανές αιτίες του προβλήματος. Σε αυτό το σημείο όμως θα πρέπει να υπενθυμίσουμε τις αρχές που διέπουν το περιβάλλον, στο οποίο η επιβίωση κάθε οργανισμού εξαρτάται απόλυτα από το πολύπλοκο αλυσιδωτό πλέγμα της ζωής, την τροφική αλυσίδα. Η εξαφάνιση ενός είδους, προκαλώντας το σπάσιμο αυτής της αλυσίδας, είναι δυνατό να επιφέρει μια προσωρινή διατάραξη ή μόνιμη καταστροφή του περιβάλλοντος. Έτσι αρχίζει ο φαύλος κύκλος ενός άνισου και τις περισσότερες φορές καταστροφικού αγώνα του ανθρώπου, για την «προστασία» ενός προβληματικού περιβάλλοντος που ο ίδιος δημιούργησε.

Πέραν όμως από τους αντικειμενικούς παράγοντες για την ανάπτυξη των υδατοκαλλιέργειών, υπάρ-

3. Χατζημιχάλης 2001.

χουν και κάποιες ακόμη παράμετροι που οδήγησαν τους επιχειρηματίες στην επιλογή του συγκεκριμένου τόπου για τη χωροθέτηση των επιχειρήσεων. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι οι περισσότεροι επιχειρηματίες είναι μόνιμοι κάτοικοι Πρέβεζας, κατανοούμε ότι μία από τις βασικές παραμέτρους της επιλογής τους ήταν και η «κοινωνική συνοχή» για τις τυχόν αρνητικές οικονομίες που ίσως προκύψουν από τη συγκεκριμένη παραγωγική διαδικασία και οι οποίες θα επηρεάσουν αρνητικά την κοινότητα και το περιβάλλον. Ακόμη, ο μικρός αριθμός των επιχειρήσεων σε τοπικό επίπεδο «μέτρησε» για την επιλογή της θέσης εγκατάστασής τους. Τέλος, όσον αφορά την εγγύτητα των μονάδων μέσα στον Αμβρακικό, μπορεί να αποβεί θετική για τη συνεννόηση και συνεργασία τους, πράγμα όμως που δεν έχει γίνει ορατό μέχρι τώρα σε κανένα επίπεδο. Υπάρχει «έλλειμμα συνεννόησης» στις ιχθυοκαλλιέργειες της Πρέβεζας, όπως και σε επίπεδο χώρας, σημείο αρνητικό για την τοπική αλλά και την εθνική οικονομία.

5. Συμβολή των υδατοκαλλιεργειών στην τοπική ανάπτυξη του Δ. Πρέβεζας

Η δημιουργία των επιχειρήσεων της περιοχής στηρίχθηκε στις επιχορηγήσεις της Ευρωπαϊκής Ένωσης (πρόγραμμα PESCA). Τα τελευταία χρόνια οι περισσότερες μονάδες της Πρέβεζας εκσυγχρονίστηκαν, γεγονός που τους επέτρεψε τη μεγαλύτερη παραγωγή με σχετικά μικρό κόστος. Σήμερα όλες έχουν αυξήσει τη δυναμικότητά τους (παραγωγή) και κάποιες από αυτές φτάνουν τους 300 τόνους ανά έτος, ακόμη και τους 600 τόνους ετησίως. Η κύρια αγορά των

προϊόντων είναι η Ιταλία και λιγότερο η Ισπανία και η Γαλλία. Η αγορά αγορά περιορίζεται στην Πρέβεζα και τη Δυτική Ελλάδα και ο μέσος όρος της απασχόλησης ανά επιχείρηση είναι 9,4 εργαζόμενοι. Οι επιχειρήσεις της Πρέβεζας –μέχρι τη στιγμή που έγινε η έρευνα– κατάφεραν και αντιστάθηκαν στο γενικότερο κλίμα των συγχωνεύσεων και εξαγορών των μικρών επιχειρήσεων από τις μεγάλες, δεδομένου ότι, μέσα στη γενικότερη κρίση, στόχος των μεγάλων επιχειρήσεων είναι η διεθνοποίηση της αγοράς που απαιτεί καθετοποιημένα, ευέλικτα σχήματα με ισχυρό μάρκατζμεντ.

Η ύπαρξη στο Δήμο πλήθους καταστημάτων και υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις επιχειρήσεις (λογιστικά γραφεία, τράπεζες, μεταφορές κ.λπ.) μας οδήγησε στο συμπέρασμα ότι οι ωφέλειες που προκύπτουν από την κοινωνικά επιθυμητή οικονομική μεγέθυνση διαχέονται και σε άλλους κλάδους, όπως των μεταφορών, των κατασκευών, του εμπορίου, λειτουργώντας ως μοχλός ώθησης της τοπικής αναπτυξιακής διαδικασίας.

Βασική συνιστώσα της παραγωγικής διαδικασίας είναι οι συνδέσεις προς τα εμπρός και προς τα πίσω. Παρατηρούμε ότι υπάρχουν οικονομικές συνδέσεις σε τοπικό, περιφερειακό και ευρωπαϊκό επίπεδο. Οι προμήθειες και πώληση προϊόντων των επιχειρήσεων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο είναι λιγότερες από αυτές που γίνονται σε διεθνές και από αυτές που θα περίμενε κάποιος που είναι έξω από τον κλάδο και έχει ακούσει τόσα κατά καιρούς για τη μεγάλη ανάπτυξη και δυναμική του. Εκείνο όμως που έχει ιδιαίτερη σημασία είναι η αλληλεξάρτηση και η λειτουργική σύνδεση των επιπέδων αυτών. Η τοπική ανάπτυξη εξαρτάται από τη σύνδεση αυτή.

Όσον αφορά το εργατικό δυνα-

μικό, οι εργαζόμενοι δεν προέρχονται αποκλειστικά από το Δήμο Πρέβεζας αλλά από όλο το νομό. Είναι προφανές ότι έτσι ενισχύεται η θέση της Πρέβεζας οικονομικά, κοινωνικά, πολιτιστικά, αφού άνθρωποι που προέρχονται από περιοχές που βρίσκονται πιο κοντά σε μεγαλύτερα κέντρα, όπως η Άρτα, στηρίζουν την τοπική παραγωγική δομή και συμβάλλουν στην τοπική ανάπτυξη της πόλης της Πρέβεζας.

Ένα σημαντικό μειονέκτημα του εργατικού δυναμικού είναι ότι στην πλειοψηφία του είναι ανειδίκευτο, πράγμα αρνητικό για την τοπική ανάπτυξη. Όλες οι επιχειρήσεις απασχολούν μικρά ποσοστά ειδικευμένου προσωπικού σε σχέση με το σύνολο των εργαζόμενων σε κάθε μία από αυτές. Τίθεται λοιπόν θέμα ποιότητας δουλειάς (πολύ βασικό, όταν πρόκειται για ένα προϊόν που έχει να κάνει με τη διατροφή του ανθρώπου), αλλά και πολύ περισσότερο τίθεται θέμα σωστής λειτουργίας των μονάδων και προστασίας του ευαίσθητου οικοσυστήματος του Αμβρακικού. Θεωρούμε το βαθμό εξειδίκευσης του εργατικού δυναμικού ως έναν από τους καθοριστικούς παράγοντες για την προώθηση της ενδογενούς ανάπτυξης.

Επιβεβαιώνεται και μέσα από τη δική μας έρευνα πεδίου η εικόνα που παρουσιάζει έρευνα του ΙΧΘΥΚΑ (Ιχθυοκαλλιεργητικό Κέντρο Αχελώου) για τους ιδιοκτήτες των μονάδων - παραγωγών στην ευρύτερη περιοχή της Δ. Ελλάδας. Προκύπτει ότι οι καλλιεργητές στην πλειοψηφία τους έχουν γραμματικές γνώσεις το πολύ αποφοίτων Λυκείου και ότι δεν είναι επαρκώς πληροφορημένοι κυρίως όσον αφορά τα περιβαλλοντικά προβλήματα. Δεδομένου ότι πολλά από τα προβλήματα αυτά θα μπορούσαν να εξαλειφθούν με βελτιώσεις στη διαχείριση των εκμεταλλεύσεων

καθώς και επιχειρησιακές πρακτικές, θα πρέπει οι επιχορηγήσεις να μην καλύπτουν μόνο κεφάλαιο ή έξοδα για οργανωτικές βελτιώσεις, αλλά και να στρέφονται σε συμβουλευτικές υπηρεσίες, δαπάνες ειδίκευσης προσωπικού, εισαγωγή (υιοθέτηση) καινοτομιών. Μέσα στα πλαίσια αυτά, για την επιχειρηματική διάχυση της τεχνολογικής έρευνας και την προώθηση των καινοτομιών στις επιχειρήσεις της ευρύτερης περιοχής της Δ. Ελλάδας απαιτείται προώθηση της συνεργασίας των μονάδων υδατοκαλλιέργειας με το ερευνητικό κέντρο ΙΧΘΥΚΑ αλλά και τα τεχνολογικά εκπαιδευτικά ιδρύματα του Μεσολογγίου και της Ηγουμενίτσας και στο μέλλον με της Πρέβεζας. Αυτά τα στοιχεία, και κυρίως οι περιορισμένες τάσεις βελτίωσής τους, αποτελούν αρνητικά δεδομένα για μια ενδογενή τοπική ανάπτυξη.

Οι επιχειρήσεις της Πρέβεζας αντιμετωπίζουν το σκληρό ανταγωνισμό που έχουν δημιουργήσει στην ελληνική αγορά οι μεγάλες εταιρείες του κλάδου, καθώς επίσης και οι Ιταλοί έμποροι. Τίθεται έτσι θέμα επιβίωσής τους για τα επόμενα χρόνια. Κρίνουμε λοιπόν ότι για να μπορέσουν να ξεπεράσουν τα προβλήματά τους θα πρέπει να εκμεταλλευτούν στο μέγιστο τα συγκριτικά πλεονεκτήματα που διαθέτουν. Τα πλεονεκτήματα, με βάση και τη σημερινή υπάρχουσα κατάσταση, είναι πολύ περιορισμένα και είναι τα εξής:

- η δυνατότητα που έχουν ως μικρομεσαίες επιχειρήσεις να επιτύχουν βέλτιστες συνθήκες ελέγχου της παραγωγικής διαδικασίας και της αποδοτικότητας της διαχείρισης, οι οποίες είναι καλύτερες από αυτές των μεγάλων μονάδων·

- η δυνατότητα για συνεργασία μεταξύ των μονάδων λόγω της γειννίας αυτών, που μπορεί και πρέπει να προσανατολιστεί κυρίως στα

επίπεδα: της διαχείρισης της υγιεινής, της προμήθειας πρώτων υλών, του marketing των προϊόντων·

- η πρόσβαση σε ένα κομμάτι της ιταλικής αγοράς και η δυνατότητα μέσω της συνεργασίας για δημιουργία μικρών αγορών-στόχων με καλύτερες τιμές για τα προϊόντα.

Η όσο το δυνατόν καλύτερη εκμετάλλευση των συγκριτικών πλεονεκτημάτων μπορεί να οδηγήσει σε οικονομική ανάπτυξη των επιχειρήσεων, η οποία μπορεί να οδηγήσει σε κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη της περιοχής, στο βαθμό όμως που υπάρχει κινητοποίηση των τοπικών αρχών με ανάληψη πρωτοβουλιών και στήριξη από το Δήμο. Θεωρούμε βασική παράμετρο για την τοπική ανάπτυξη μιας περιοχής τη συνεργασία του Δήμου με τους όποιους κλάδους οικονομικής δραστηριότητας συγκεντρώνονται σε αυτόν, και πολύ περισσότερο την προώθηση τοπικών οικονομικών πρωτοβουλιών για τη δημιουργία συγκριτικών πλεονεκτημάτων. Δυστυχώς μέχρι τώρα πηγματο μόνο πρωτοβουλιών μπορεί να ανιχνεύσει κανείς στο Δήμο Πρέβεζας, και πιστεύουμε ότι ο Δήμος μακράν απέχει ακόμη από τη δημιουργία αμιγώς τοπικών πρωτοβουλιών για την οργάνωση της τοπικής εργασίας με στόχο οι τοπικές ανάγκες να καλύπτονται από τους τοπικούς πόρους. Από την άλλη μεριά όμως, φαίνεται ότι ωριμάζει στη συνείδηση των πολιτών η ιδέα αυτή, όπως φαίνεται από το παράδειγμα του εργοστασίου κλωστοϋφαντουργίας στην Πρέβεζα, που βρίσκεται υπό διάλυση. Οι κάτοικοι πιστεύουν ότι ο Δήμος πρέπει να αναλάβει πρωτοβουλίες για να σωθεί η επιχείρηση προωθώντας ή υποστηρίζοντας πειράματα αυτοδιαχείρισης, όπως συνέβη στην περίπτωση της Πάντοβα: η τοπική αυτοδιοίκηση επενέβη για να σώσει ορισμένες επιχειρήσεις οι οποίες, χωρίς τη

βοήθεια της δημοτικής αρχής, θα είχαν εγκαταλειφθεί από τους επιχειρηματίες που θα είχαν χρεοκοπήσει.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι οι υδατοκαλλιέργειες –με τις προϋποθέσεις που θέσαμε– μπορούν να αποτελέσουν ένα δυναμικό κλάδο της τοπικής οικονομίας αφού:

- 1) Μπορούν να συμβάλλουν στην αξιοποίηση και προστασία των πλουτοπαραγωγικών πηγών και των φυσικών υδάτινων πόρων σε τοπικό επίπεδο.

- 2) Αποτελούν πηγή κύριας ή συμπληρωματικής απασχόλησης και εισοδήματος.

- 3) Συμβάλλουν στην αύξηση των εξαγωγών, επομένως και στην εισροή συναλλάγματος.

- 4) Δίνεται η δυνατότητα παροχής εργασίας σε ειδικευμένους νέους της περιοχής και περιορίζεται ως ένα βαθμό η εσωτερική μετανάστευση.

- 5) Δίνεται κίνητρο στο μέλλον –με τη βοήθεια των τοπικών παραγωγών– για την ίδρυση αντίστοιχου τμήματος των ΤΕΙ, με όλες τις θετικές συνέπειες που αυτή η ίδρυση θα φέρει στον τόπο.

- 6) Θεωρείται ήπιας μορφής ανάπτυξη και ως εκ τούτου αναμένεται ότι το κοινωνικό κόστος δεν θα είναι μεγάλο.

Είναι γεγονός ότι οι υδατοκαλλιέργειες, παρά την πολυετή τους λειτουργία στον ελληνικό θαλάσσιο χώρο, ποτέ μέχρι σήμερα δεν αποτέλεσαν αντικείμενο συστηματικού ελέγχου και παρακολούθησης, όπως επισημαίνουν ο καθηγητής χημικής ωκεανογραφίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δασενάκης και ο χημικός ωκεανογράφος Μπελιάς (*Έθνος*, 13/10/2002). Χωρίς επαρκή στοιχεία λοιπόν είναι φυσικό οι απόψεις να διίστανται. Υπάρχουν αυτοί που πιστεύουν ότι η λειτουργία των μονάδων δεν είναι δυνατόν «εκ της φύσεως της δραστηριότητας» να επιβα-

ρύνει το θαλάσσιο περιβάλλον, αφού η εγκατάσταση και η λειτουργία τους εξαρτάται άμεσα από τη διατήρηση της οικολογικής ισορροπίας και της ποιότητας των στοιχείων του περιβάλλοντος. Υπάρχουν όμως και αυτοί που υποστηρίζουν, όπως ο κ. Μπελιάς, πως κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα, και μάλιστα εντατικής μορφής, όπως είναι οι υδατοκαλλιέργειες, επιβαρύνει το περιβάλλον της εγκατάστασής της. Η εντατική εκτροφική ιχθύων παράγει μεγάλες ποσότητες ανόργανων και οργανικών αποβλήτων τα οποία απελευθερώνονται στο περιβάλλον. Στις παράκτιες ζώνες συντελεί στην εμφάνιση του φαινομένου του ευτροφισμού λόγω της απελευθέρωσης θρεπτικών στοιχείων (κυρίως αζώτου και φωσφόρου), ενώ η εναπόθεση των παραγόμενων οργανικών υλικών στο ίζημα από την τροφή και τα περιττώματα των ψαριών επηρεάζει τις βενθικές κοινωνίες. Πρόσφατες έρευνες στον ελλαδικό χώρο έδειξαν την επίδραση των υδατοκαλλιεργειών στη χημεία της υδάτινης στήλης, στους πληθυσμούς των παρασίτων, στα θρεπτικά στοιχεία και στο πλαγκτόν, όπως και στο ίζημα κάτω από τους πλωτούς κλωβούς εκτροφής. Ειδικά ο Αμβρακικός αποτελεί μία από τις ελάχιστες περιοχές του ελλαδικού χώρου που έχει αποτυπωθεί και εκτιμηθεί η οικολογική κατάστασή του πριν από την ανάπτυξη των υδατοκαλλιεργειών. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να γίνουν μελλοντικά μελέτες προκειμένου να εκτιμηθεί η επιβάρυνση του κόλπου από τις δραστηριότητες αυτές. Σύμφωνα με παλιότερες μελέτες των Γκόφα, Βασσενχόφεν κ.ά. του 1981, ο Αμβρακικός θα μπορούσε να αποτελέσει έναν ψαρότοπο όπου με ανάπτυξη κυρίως πλωτών συστημάτων θα μπορούσε η παραγωγή να ανέβει από 1.000 τόνους το 1980 στους 43.000 τόνους το 1995. Από την

άλλη υπάρχουν απόψεις, κυρίως από το Δήμο Πρέβεζας ότι δεν πρέπει να αναπτυχθούν ιδιωτικές μονάδες υδατοκαλλιεργειών στον Αμβρακικό, αλλά να επιδιωχθεί να βελτιωθούν οι συνθήκες για την αύξηση της αλιευτικής παραγωγής του ίδιου του κόλπου. Ενισχυτικές της δεύτερης άποψης είναι οι αντιδράσεις από τους ιδιοκτήτες γειτονικών περιοχών, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι οι μονάδες υποβαθμίζουν το περιβάλλον της περιοχής, καθώς επίσης και οι αντιδράσεις των οικολογικών οργανώσεων, που υποστηρίζουν ότι η εγκατάσταση μονάδων δεν συμβαδίζει με τη διατήρηση και προστασία του φυσικού οικοσυστήματος.

Πιστεύουμε ότι και οι δύο απόψεις είναι ακραίες και δεν λαμβάνουν υπόψη ούτε τις πραγματικές συνθήκες του νερού στον κόλπο ούτε ότι οι υδατοκαλλιέργειες δεν αποτελούν άμεσο κίνδυνο για την οικολογική ισορροπία του κόλπου, αν τηρηθούν οι απαραίτητοι περιβαλλοντικοί όροι, όπως π.χ. οι αποστάσεις μεταξύ των μονάδων, το ανώτατο όριο ιχθυοφόρτισης κ.λπ., που εξασφαλίζουν την ορθολογική διαχείριση των ιδίων των μονάδων αλλά και του ευρύτερου περιβάλλοντος. Ο Αμβρακικός κόλπος λόγω των ιδιαίτερων συνθηκών που επικρατούν σ' αυτόν –είναι προστατευμένος από έντονους κυματισμούς και ισχυρά ρεύματα, υπάρχει αφθονία φυτοπλαγκτού και ζωοπλαγκτού– αποτελεί ένα πεδίο ανάπτυξης των υδατοκαλλιεργειών, αλλά από την άλλη είναι ήδη επιβαρημένος σε οργανική φόρτιση και σε θρεπτικά άλατα, οπότε δεν μπορεί να δεχθεί απεριόριστο αριθμό νέων μονάδων και ίσως η οξυγόνωση των νερών του να μην είναι πλέον ιδανική για τέτοιου είδους καλλιέργειες. Σε καμία λοιπόν περίπτωση δεν υιοθετούμε την άποψη του Δ. Μ., βιολόγου-ιχθυολόγου (Εφ. *Τομή*,

31/10/2002), που πιστεύει ότι πρέπει να δοθεί η δυνατότητα να παράγουν οι μονάδες ό,τι ψάρι επιθυμούν χωρίς οριοθετήσεις στα είδη. Κάτι τέτοιο θα οδηγήσει σε περαιτέρω εντατικοποίηση, που μπορεί να έρθει σε αντίθεση με τους στόχους προστασίας του περιβάλλοντος και να οδηγήσει μέχρι την αλλοίωση των υγροβιότοπων. Σε αντίθεση επίσης με τους στόχους προστασίας μπορεί να έρθουν και όλες αυτές οι κατασκευές (τσιμεντένιες ως επί το πλείστον) που δημιουργούνται στους τόπους εγκατάστασης των ιχθυοκαλλιεργειών. Αλλοιώνεται έτσι η αισθητική του χώρου, βλέπεται η τουριστική αξιοποίηση της περιοχής και δημιουργείται εστία τριβών στην τοπική κοινωνία (ενώ με τους κατάλληλους χειρισμούς θα μπορούσαν οι ιχθυοκαλλιέργειες, μέσω της διατήρησης της κοινωνικής και πολιτιστικής κληρονομιάς της περιοχής, να αποβούν αποφασιστικός παράγοντας για την ανάπτυξη του τουρισμού).

Συμπερασματικά, πιστεύουμε ότι σε περιοχές όπως η Πρέβεζα, που διαθέτουν ακόμη οικολογική ισορροπία, η τοπική ανάπτυξη πρέπει να στραφεί σε ένα μοντέλο επιχειρηματικότητας ανθρωποκεντρικό, που θα σέβεται το φυσικό αλλά και το κοινωνικό περιβάλλον. Κρίνουμε λοιπόν απαραίτητο παράγοντα την περιβαλλοντική και κοινωνική ευαισθητοποίηση των πολιτών για να επιτευχθεί η αυτοδύναμη τοπική ανάπτυξη «από τα κάτω». Πρέπει όλοι να κατανοήσουμε ότι μέσα σε μια κοινωνία τις συνέπειες της άκρατης ανάπτυξης τις υφιστάμεθα όλοι και αφήνοντας τον άκρο ατομικισμό να κατανοήσουμε αυτό που είχαν κατανοήσει χιλιάδες χρόνια πριν οι αρχαίοι Έλληνες, δηλαδή «όταν ευτυχεί το σύνολο ευτυχεί και το άτομο, και όταν δυστυχεί το σύνολο δυστυχεί και το άτομο» (επιτάφιος του Περικλή).

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΣΙΝΑ*

Βασίλης Ρίζος, Μάγδα Κουσιάντζα

Αποφασίσαμε να ασχοληθούμε στα πλαίσια της διπλωματικής μας εργασίας με την κοινωνική κατοικία για δύο κυρίως λόγους. Πρώτον, γιατί το ζήτημα της κατοικίας, και γενικότερα η έννοια της κατοίκησης, ήταν κάτι που απασχόλησε και τους δύο κατά τη διάρκεια των σπουδών μας, και δεύτερον, γιατί θέλαμε να αναζητήσουμε πιθανές εναλλακτικές λύσεις σε ένα μόνιμα ανοιχτό ζήτημα (ή μόνιμα κλειστό, ανάλογα με την οπτική του καθενός) για αρχιτέκτονες, πολεοδόμους, κοινωνιολόγους και γεωγράφους, αυτό της συλλογικής κατοίκησης και της ένταξής της σε υπάρχοντες αστικούς ιστούς. Αφορμή στάθηκε η ερευνητική εργασία-διάλεξη που εκπόνησε τον Φεβρουάριο του 2003 η Μάγδα Κουσιάντζα με τίτλο: «Εργατική κατοικία στην Ελλάδα: όψεις και πολιτικές της κοινωνικής κατοικίας». Στην εργασία προσεγγιζόταν συστηματικά το πρόβλημα της έλλειψης οργανωμένης πρακτικής από την πλευρά της πολιτείας, γεγονός που αντικατοπτρίζει ουσιαστικά την έλλειψη πολιτικής βούλησης για μια τέτοια πρακτική, αλλά και το πρόβλημα της ένταξης των λιγοστών οικισμών που δημιουργούνται, τόσο πολεοδομικά όσο και κοινωνικά, στους υπάρχοντες αστικούς ιστούς.

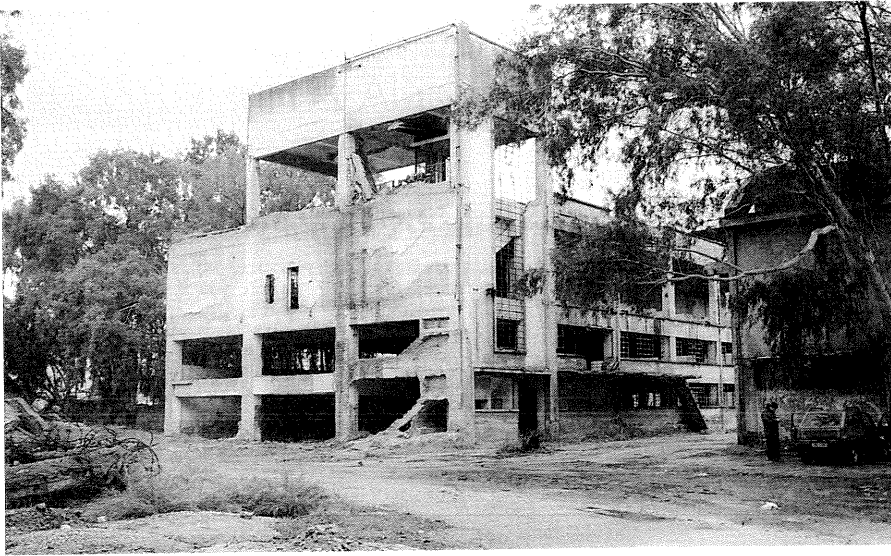
Το ζήτημα παραμένει μόνιμα κλειστό (σύμφωνα με τη δική μας οπτική), τουλάχιστον στην Ελλάδα, κυρίως γιατί η πολιτεία έχει επιλέξει να το κρατάει εντός των πλαισίων ενός οργανισμού, του ΟΕΚ (Οργανισμός Εργατικής Κατοικίας), τον οποίο μάλιστα δεν χρηματοδοτεί επαρκώς, χωρίς καμιά διάθεση να διενεργήσει ανοικτούς αρχιτεκτονικούς διαγωνισμούς, χωρίς καμιά διάθεση έστω για μια δημόσια συζήτηση με τη συμμετοχή επιστημονικών αλλά και κοινωνικών συλλογικοτήτων. Σε αυτά τα πλαίσια, οι επιστημονικοί σύλλογοι, προφανώς απογοητευμένοι, και το λέμε αυτό γιατί θέλουμε να πιστεύουμε ότι υπάρχει η βούληση, έχουν εγκαταλείψει το θέμα της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα, ακόμα και σε θεωρητικό επίπεδο, με δεδομένα τα αποτελέσματα για την ποιότητα των οικισμών του ΟΕΚ – αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά.

Αναζητώντας μέσω του ΟΕΚ κάποιο πραγματικό πρόγραμμα, βρεθήκαμε μπροστά στα τρία οικόπεδα του προγράμματος της Ελευσίνας, στα οποία η μελέτη ολοκληρώθηκε το 1996 αλλά η κατασκευή δεν έχει ξεκινήσει ακόμα, για διάφορους λόγους. Το πρόγραμμα ήταν δελεαστικό έτσι κι αλλιώς, προτού καν το

δούμε, καθώς ο σχεδιασμός θα γινόταν σε μια έντονα βιομηχανική περιοχή, με δεδομένη την ανάγκη σε κατοικία. Από την πρώτη επίσκεψη γοητευτήκαμε από το τοπίο της Ελευσίνας και κυρίως από τον ίδιο τον τόπο στον οποίο καλούμασταν να σχεδιάσουμε. Για τον επισκέπτη της Ελευσίνας γίνεται αμέσως κατανοητός ο λόγος για τον οποίο οι αρχαίοι Έλληνες την επέλεξαν για να δημιουργήσουν εκεί έναν από τους πιο σημαντικούς λατρευτικούς χώρους, το ιερό της Δήμητρας, θεάς της γονιμότητας, στο οποίο λάμβανε χώρα η πιο απόκρυφη τελετουργία, τα Ελευσίνια μυστήρια. Ο τόπος εκπέμπει μια δύναμη που μοιάζει να είναι μαγική, καθώς ο ήρεμος κόλπος της Ελευσίνας θυμίζει λίμνη που σε χωρίζει από τη Σαλαμίνα, που βρίσκεται ακριβώς απέναντι. Τώρα, ακόμα και με την ύπαρξη των διαφόρων εργοστασίων και των καραβιών, αυτή η δύναμη δεν έχει χαθεί, αντιθέτως, μας φάνηκε ότι γίνεται ακόμα πιο έντονη.

Τα οικόπεδα βρίσκονται απέναντι σχεδόν από το τελωνείο της πόλης, εντός της πρώην βιομηχανικής ζώνης. Τα δύο από αυτά είναι παραθαλάσσια, ενώ μεταξύ της θάλασσας

* Διπλωματική εργασία, Τμήμα Αρχιτεκτόνων, ΑΠΘ, 2000. Επιβλέπουσα: Αναστασία Λαδά.

και του τρίτου οικοπέδου παρεμβάλλεται μια μεγάλη αποθήκη χαρτιού. Δύο από τα οικοπέδα, που εφεξής θα αποκαλούμε οικ. 1 και οικ. 2, γειτνιάζουν με κατοικία υψηλής πυκνότητας αλλά σε γενικές γραμμές χαμηλού ύψους (διώροφα-τριώροφα), ενώ το τρίτο, που εφεξής θα ονομάζουμε οικ. 3, βρίσκεται δίπλα στις αποθήκες ενός εγκαταλειμμένου εργοστασίου που έχει μπει σε πρόγραμμα ανάπλασης. Στο μεγαλύτερο οικοπέδο, το μη παραθαλάσσιο, που αποκαλούμε οικ. 1, υπάρχουν ένα κτήριο και μια καμινάδα, υπολείμματα του εργοστασίου χρωμάτων «ΙΡΙΣ», που έχουν χαρακτηριστεί διατηρητέα, και ένα δεύτερο βιομηχανικό κτήριο που αποφασίσαμε να διατηρήσουμε επίσης και να το εντάξουμε στο σχεδιασμό μας. Αρχική μας πρόθεση ήταν να ασχοληθούμε και με τα τρία οικοπέδα, αλλά στην πορεία είδαμε ότι με τους χειρισμούς που κάναμε στα δύο μεγαλύτερα καλύπταμε τις ανάγκες σε κατοικία και δημόσιο χώρο, και έτσι στην τελική μας πρόταση παραχωρήσαμε στο Δήμο το τρίτο οικοπέδο (οικ. 3), το οποίο λόγω θέσης μπορεί να προσαρτηθεί στο βιομηχανικό πάρκο.

Εν συντομία, η πρόταση του ΟΕΚ περιείχε δύο τύπους διώροφης κατοικίας μεζονέτας, σε διάταξη γειτονιάς. Η προσεκτική παρατήρηση της πρότασης του ΟΕΚ ήταν ιδιαίτερα βοηθητική στην ανάγνωση των αδυναμιών και των προτερημάτων της περιοχής σε συνθετικό επίπεδο. Έτσι, η «μάλλον» δεδομένη εντύπωση ότι τα κελύφη των εγκαταλειμμένων εργοστασίων θα εξαφανίζονταν, κατά τον ΟΕΚ, ήταν κάτι που εμείς δεν θεωρήσαμε δεδομένο αλλά ούτε και αναγκαίο. Με αυτή τη σημαντική λεπτομέρεια στο μυαλό μας, αλλά και τις πολλές επισκέψεις στο χώρο, με σκοπό να κατανοήσουμε την κλίμακα της περιοχής, οδηγηθήκα-

με στο συμπέρασμα πως η επίλυση του ΟΕΚ, με τη χαμηλή δόμηση και τους μικρούς όγκους, ουσιαστικά «έπνιγε» τις κατοικίες. Η δεύτερη ενότητα επισημάνσεων που επηρέασε την πρότασή μας ήταν ο ευνοϊκός προσανατολισμός των οικοπέδων, η εγγύτητα στη θάλασσα και η θέα στη Σαλαμίνα. Η τρίτη επισημάνση που έχει να κάνει με την ευρύτερη περιοχή είναι η απουσία καταστημάτων, χώρων ψυχαγωγίας και άθλησης, που θεωρούμε ως σημαντικό συνδυαστικό κρίκο του δημοσίου χώρου με τη μαζική κατοικία.

Η Ελευσίνα έχει ουσιαστικά δύο κέντρα: το πρώτο βρίσκεται στο ηπειρωτικό κομμάτι της, κοντά στην Εθνική Οδό, και είναι βασικά η ζώνη κατοικίας και ό,τι αυτή φέρει μαζί της (αγορά, ψυχαγωγία, διοίκηση), και το δεύτερο βρίσκεται παραθαλάσσια αλλά αρκετά μακριά από εκεί που βρίσκονται αυτά τα τρία οικοπέδα, κοντά στην πρώην ναυπηγο-επισκευαστική ζώνη, και τώρα έχει μετατραπεί σε ζώνη αμιγούς ψυχαγωγίας. Δημιουργώντας λοιπόν έναν οικισμό για περίπου 40 οικογένειες ήταν απαραίτητη προϋπόθεση να τον ενισχύσουμε με ζώνη υπηρεσιών που θα καλύπτουν και την ευρύτερη περιοχή γύρω από αυτόν. Ήταν άλλωστε και αυτός ένας τρόπος για να ενισχύσουμε το ρόλο του οικισμού στην περιοχή και να τον εντάξουμε, εκτός από πολεοδομικά, και κοινωνικά. Θέλαμε έναν οικισμό-«σήμα κατατεθέν» για τον υπάρχοντα αστικό ιστό, κοινωνικά και αρχιτεκτονικά. Έπρεπε λοιπόν να κάνουμε κάτι δραστικό και ισχυρό μορφικά.

Το κύριο πρόβλημα το αντιμετωπίζαμε στο οικ. 1. Είναι το μεγαλύτερο από τα τρία οικοπέδα και βρίσκεται ουσιαστικά αποκλεισμένο από τη θέα προς τη θάλασσα λόγω της μεγάλης αποθήκης που βρίσκεται μπροστά του. Παράλληλα, είναι αυ-

τό στο οποίο βρίσκονται τα δύο κτήρια που θέλαμε να διατηρήσουμε και η καμινάδα, τα οποία έπρεπε να ενταχθούν αρμονικά στην λύση μας. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω στην ανάλυση της περιοχής, τα δεδομένα κλίμακας, θέασης και ένωσης του δημοσίου χώρου με τον ιδιωτικό αποτέλεσαν την αφετηρία των συνθετικών χειρισμών που έπρεπε να κάνουμε. Έτσι, στον όγκο και τη μεγάλη κλίμακα αντιπαραθέτουμε όγκο και μεγάλη κλίμακα, σε αντίθεση με την πρόταση του ΟΕΚ. Το ιδιαίτερο τοπίο λόγω των εργοστασίων, η απουσία πρασίνου και η σχεδόν ανύπαρκτη κλίση του εδάφους μάς οδηγούν στη δημιουργία ενός τεχνητού λόφου μέσα από τον οποίο ξεπετιούνται τα μακρόστενα κτήρια, που και αυτά με τη σειρά τους ακολουθούν την τεχνητή κλίση του λόφου. Η ιδέα του τεχνητού λόφου είναι θεμελιώδης και μας δίνει τη δυνατότητα το συγκρότημα να έχει δύο ισόγεια, ένα πραγματικό, που βρίσκεται κάτω από τον κούφιο λόφο και εισχωρεί στο δημόσιο χώρο με την αγορά, τα καφέ κ.λπ., και ένα αυτό του επιπέδου των κατοικιών με τις υπερυψωμένες αυλές τους και το φυσικό πράσινο του λόφου. Η ιδέα του λόφου με κλίση προς τη θάλασσα αντιμετωπίζει αποτελεσματικά τους όγκους των πρώην βιομηχανικών κτηρίων, ενώ παράλληλα, με τον τρόπο αυτό, όλες σχεδόν οι κατοικίες έχουν πρόσβαση στη θέα. Έτσι λοιπόν, στο οικ. 1 βρίσκεται η κεντρική-δημόσια πλατεία του οικισμού, που παράλληλα είναι και πλατεία για όλη την περιοχή και αποτελεί και το χώρο εκτόνωσης για τα δύο διατηρητέα κτήρια, που μετατρέπονται το ένα σε γυμναστήριο-κολυμβητήριο και το άλλο σε πολυχώρο πολιτισμού. Η διατήρηση μιας «πράσινης» εικόνας για το οικοπέδο αποτελεί σημαντικό στοιχείο, κατά τη γνώμη μας, για-

τί δεν θέλαμε να αλλάξει η φυσιογνωμία της περιοχής, αφού οι τεράστιοι ευκάλυπτοι που υπάρχουν στο οικοπέδο είναι και ο πνεύμονάς της.

Οι βασικές αρχές με τις οποίες δουλέψαμε στο οικ. 1 έπρεπε να προσαρμοστούν στις απαιτήσεις που έθετε το οικ. 2. Αυτό γιατί η θέση του οικοπέδου αυτού ήταν τέτοια (δίπλα στη θάλασσα) που το ζήτημα που είχαμε στο πρώτο οικοπέδο με τους όγκους των εργοστασίων εδώ δεν έμπαινε επιτακτικά. Επίσης, η δημιουργία ενός τεχνητού λόφου τόσο κοντά στη θάλασσα θα εμφάνιζε μια αντίθεση στο τοπίο. Επιλέξαμε λοιπόν να δημιουργήσουμε μεν ένα «λόφο», ώστε τα δύο κτηριακά συγκροτήματα να εμφανίζονται και μορφικά ως μία ενότητα, μόνο που στην περίπτωση αυτή το λόφο τον δημιουργούσαν οι κτηριακοί όγκοι. Ο «λόφος» (κτήρια και χώμα) βρισκόταν στην πίσω μεριά του οικοπέδου, έτσι ώστε ξανά να εξασφαλίζεται θέαση προς τη θάλασσα, και εκφυλίζεται όσο την προσεγγίζει, δημιουργώντας μια δημόσια πλατεία. Αυτή βέβαια η δημόσια πλατεία έχει πιο «ιδιωτικά» χαρακτηριστικά: είναι σαφώς μικρότερη, χωρίς δημόσιες χρήσεις, αναφέρεται δηλαδή περισσότερο στους κατοίκους του οικισμού και των κατοικιών που βρίσκονται σε άμεση εγγύτητα με αυτόν.

Τέλος, έγινε μια προσπάθεια να δώσουμε και μια διαφορετική πρόταση και για την ίδια την κατοικία, δημιουργώντας «πολυτελείς» μεζονέτες με αυλές, αίθρια, μεγάλες εσωτερικές βεράντες. Παράλληλα, προσπαθήσαμε να σχεδιάσουμε κατοικίες που να μπορούν να προσαρμοζονται στις νέες ανάγκες της οικογένειας, καθώς αυτή θα εξελισσεται μέσα στο χρόνο, αλλά και κατοικίες για ειδικές καταστάσεις, όπως π.χ. τις περιπτώσεις μονογονεϊκών οικογενειών, συγκατοικήσεων κ.λπ.